

1. Цивільне право України: поняття і система.

Цивільне право - одна з провідних галузей національного права України, яка регулює певну групу правових відносин за участю фізичних і юридичних осіб та держави в цілому. Цивільне право України, як будь-яка інша галузь права, характеризується предметом і методом правового регулювання.

Предмет правового регулювання цивільного права складають правові відносини, що регулюються цивільно-правовими нормами. Це, зокрема, такі групи відносин: майнові відносини; особисті немайнові відносини.

Майновими відносинами є правові відносини, що пов'язані з належністю, набуттям, володінням, користуванням і розпорядженням майном. При цьому вони зумовлені використанням товарно-грошової форми.

Особисті немайнові відносини індивідуалізують особу, оскільки виникають завдяки здійсненню нею своїх особистих прав і свобод (наприклад, право особи на життя, здоров'я, честь, гідність, ім'я та авторство), що поділяються на дві групи:

- особисті права, пов'язані з майновими (скажімо, права авторів на результати інтелектуальної праці в царині науки, літератури, мистецтва тощо);
- особисті права, не пов'язані з майновими (приміром, права особи на честь, гідність, ім'я, листування тощо).

Сторони цих відносин виступають як юридичне рівні між собою, автономні та незалежні одна від одної, що є однією з характерних рис цивільно-правового методу. Учасниками цивільно-правових відносин можуть бути фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства), юридичні особи та держава як у цілому, так і окремі соціальні утворення (адміністративно-територіальні одиниці, в тому числі автономні утворення). З виникненням цивільно-правових відносин їхні учасники не можуть нав'язувати свою волю один одному, а тому їхні стосунки повинні базуватися на основі досягнутої згоди (наприклад, в основу реалізації договору купівлі-продажу сторони мають покласти досягнення спільної згоди відносно кількості, якості й ціни товару).

Цивільно-правовий метод характеризується такими ознаками:

- юридичною рівністю сторін;
- диспозитивністю сторін, на підставі чого сторонам надається право визначати свої взаємовідносини на свій розсуд повністю або частково у межах, передбачених чинним законодавством;
- особливим способом вирішення майнових спорів між учасниками цивільних правовідносин (через загальний суд, арбітражний чи третейський суд);
- наявністю майнової відповідальності сторін.

Отже, цивільне право як галузь права являє собою сукупність норм права, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини, що складаються в суспільстві між фізичними і юридичними особами та іншими соціальними утвореннями на засадах юридичної рівності сторін.

Система цивільного права України визначає розміщення його складових у певній системі, обумовленій взаємозв'язком елементів - юридичних норм та інститутів. Вона поділяється на дві частини: загальну та особливу.

Загальну частину цивільного права складають правові норми та інститути, що стосуються всіх цивільно-правових відносин, а саме: положення про суб'єктів та об'єкти цивільного права, угоди, представництво й довіреність, позовна давність.

Особливу частину цивільного права складають норми права, які регулюють окремі групи спеціальних цивільно-правових відносин. Вона криє в собі такі інститути: право власності; зобов'язальне право; авторське право; право на відкриття; право на винахід, корисну модель, промисловий зразок, знак для товарів і послуг, раціоналізаторську пропозицію; спадкове право; правоздатність іноземних громадян та юридичних осіб; застосування цивільних законів іноземних держав і міжнародних договорів.

Як частина юридичної науки цивільне право вивчає закономірності цивільно-правового регулювання суспільних відносин, історію його становлення й розвитку, а також розробляє способи його подальшого удосконалення.

2. Суб'єкти цивільно-правових відносин.

Суб'єктами цивільно-правових відносин є фізичні та юридичні особи, які вступають між собою в цивільно-правові відносини з приводу майна та особистих немайнових благ. В окремих випадках суб'єктом зазначених відносин може бути держава.

До фізичних осіб належать громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства.

Для визнання осіб суб'єктами цивільного права необхідна наявність цивільної правосуб'єктності, тобто їхніх право- та дієздатності.

Цивільною правоздатністю називається здатність особи мати цивільні права і нести цивільні обов'язки.

Правоздатність у громадянина України виникає від дня народження і припиняється з його смертю (або з визнанням громадянина померлим).

Цивільна правоздатність як суспільно-правова якість визнається за всіма громадянами, які мають бути рівними перед законом. Вона закріплюється в цивільному законодавстві як рівна для всіх і для кожного незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, релігійних поглядів, роду й характеру занять, місця проживання тощо. Жоден громадянин упродовж свого життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності, але може бути обмежений у ній.

Цивільна дієздатність - це здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки, тобто його здатність розпоряджатися власними правами і нести відповідальність за свої дії.

Обсяг цивільної дієздатності залежить від віку та психічного здоров'я фізичної особи.

Виходячи з цього, цивільна дієздатність поділяється на такі види:

- повна дієздатність;
- часткова дієздатність;
- мінімальна дієздатність;
- обмежена дієздатність;
- визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність настає з досягненням повноліття - 18 років. Згідно з чинним законодавством у випадку одруження особи до досягнення повноліття повна дієздатність у неї настає з моменту одруження.

Часткову дієздатність мають фізичні особи у віці від 15 до 18 років. Вони мають право укладати угоди за згодою своїх батьків (усиновителів) чи піклувальників. Крім того, вони можуть самостійно здійснювати дрібні побутові угоди; розпоряджатися своєю заробітною платнею чи стипендією; реалізовувати свої авторські та винахідницькі права; вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними; володіти, користуватись і розпоряджатися майном трудового або селянського господарства, якщо неповнолітні є членами зазначених господарств; бути членами громадських організацій; нести відповідальність за заподіяну ними шкоду іншим особам. Мінімальна дієздатність характерна для осіб віком до 15 років, які мають право здійснювати тільки дрібні побутові угоди та вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними. Якщо ж вклад було внесено на ім'я неповнолітнього іншою особою, то розпоряджатися цим вкладом до виповнення неповнолітньому 15 років будуть батьки чи інші його представники (усиновителі чи опікуни).

Обмежена дієздатність може бути визначена судом громадянам, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами. Вони можуть укладати угоди щодо розпорядження майном, а також отримувати заробітну платню, пенсію чи інші види доходів та розпоряджатися ними лише за згодою піклувальника, за винятком дрібних

побутових угод.

Громадянин, який через душевну хворобу чи недоумство нездатний розуміти значення своїх дій чи керувати ними, може бути визнаний судом недієздатним, а відтак над ним установлюється опіка, що приводить до втрати ним можливості щодо укладання угод. Односторонні угоди (наприклад, заповіт, видача доручення і т. ін.), що були укладені до визнання особи недієздатною, припиняють свою дію. В разі одужання чи значного покращення здоров'я громадянина, якого визнано недієздатним, суд поновлює його в дієздатності.

Якщо громадянин зникає, його місцеперебування невідоме, розшуки його не дають позитивних результатів, а тривала відсутність на місці проживання робить правовідносини за його участю невизначеними, громадянин визнається безвісно відсутнім, а потім оголошується померлим у порядку, визначеному чинним законодавством.

Юридичними особами визнаються організації, які мають відокремлене майно, можуть набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі чи третейському суді.

Правовими ознаками юридичної особи є:

- організаційна єдність;
- наявність відокремленого майна;
- можливість виступати в цивільному обороті від власного імені;
- здатність самотійно нести майнову відповідальність.

Юридична особа повинна мати; свій статут; правоздатність; назву; органи; місцезнаходження (філіали, представництва).

Юридичні особи наділені цивільною правосуб'єктністю, тобто цивільною правоздатністю та цивільною дієздатністю, які виникають водночас із моменту їх державної реєстрації.

Цивільна правоздатність юридичної особи визначається характером і змістом діяльності юридичної особи, що передбачена статутом організації. Цивільна дієздатність здійснюється відповідними органами юридичної особи, які можуть бути як єдиноначальними, так і колегіальними (чи в поєднанні між собою).

Для юридичної особи правосуб'єктність виникає:

- з моменту затвердження статуту або положення;
- з моменту видання компетентним органом постанови про утворення організації;
- з моменту реєстрації статуту, якщо він підлягає реєстрації.

Залежно від характеру власності розрізняють такі види юридичних осіб; державні; колективні; орендні; акціонерні, спільні, за участю закордонних суб'єктів приватні; сімейні; релігійні та ін.

Крім того, за характером діяльності юридичні особи поділяються на: підприємства, що виробляють продукцію; установи, котрі надають послуги населенню; колгоспи - колективні виробничі сільськогосподарські підприємства; комерційні та інші організації (торгівлі, харчування, будівництва й т. д.).

Юридична особа утворюється і припиняється в порядку, визначеному чинним законодавством (наприклад, Законом України "Про підприємства в Україні" від 27 березня 1991 р.). До основних способів утворення юридичних осіб відносять розпорядчий, нормативно-явочний, дозвільний і договірний.

Правосуб'єктність юридичної особи припиняється:

- з моменту її ліквідації;
- з моменту реорганізації (злиття, поділу, приєднання).

Діяльність юридичних осіб зазвичай припиняється в такому ж порядку, в якому їх було утворено.

В окремих випадках суб'єктом цивільних правовідносин може бути Україна як суверенна держава. Це можливо, приміром, у правовідносинах власності (надходження у власність, держави безгосподарного майна, невитребуваних знахідок, неналежно утримуваного

конфіскованого майна тощо).

3.Об'єкти цивільно-правових відносин

Об'єктом цивільних правовідносин є конкретні блага, з приводу яких суб'єкти вступають між собою в зазначені правові відносини.

Серед таких благ необхідно назвати матеріальні предмети та духовні цінності. До них, зокрема, належать: речі; дії (в тому числі послуги); результати інтелектуальної творчості; особисті немайнові блага.

Речі - це всі предмети матеріального світу, що здатні задовольняти певні потреби людей.

Вони складають матеріальну основу життєдіяльності суспільства.

Речі поділяються на такі види:

- засоби виробництва (сировина, паливо, запасні частини, будівлі, засоби транспорту і зв'язку тощо) і предмети споживання (продукти харчування, одяг, взуття, предмети побуту і т. д.);
- речі, що знаходяться в цивільному обігу, тобто речі, відносно яких відсутня заборона щодо вільної торгівлі; речі, обмежені в цивільному обігу (мисливська зброя, деякі ліки тощо); речі, вилучені з цивільного обігу (наркотичні речовини, дорогоцінні метали й каміння у сирому вигляді і т. ін.);
- індивідуально визначені (картина художника, подарунок тощо) і родові (цукор, борошно, цегла і под.);
- замінні (родові речі) та незамінні (індивідуально визначені речі);
- споживні (речі, що після споживання перестають існувати, - продукти харчування і т. ін.) та не-споживні (речі, що служать упродовж тривалого часу, - автомобіль, будинок тощо);
- подільні (речі, які в разі поділу втрачають своє цільове призначення, - телевізор, автомобіль і т. д.) та неподільні (хліб, цемент, рідина тощо);
- головні й належності (скрипка і футляр до неї, верстат і фреза до нього тощо);
- плоди (плоди фруктових дерев, приплід тварин і т. д.) і доходи (результат експлуатації власником певної речі - гроші та ін.);
- рухомі (транспортні засоби і под.) та нерухомі (земля, будівлі, підприємства і т. ін.);
- гроші й цінні папери (акції, облігації, зобов'язання державної скарбниці, ощадні сертифікати, векселі).

До об'єктів цивільних правовідносин відносять і дії осіб, що мають правове значення (приміром, дії з відшкодування заподіяних збитків) та відповідні послуги (скажімо, ремонт будинку, автомобіля).

Крім того, до них слід віднести результати інтелектуальної творчості які охороняються законом (наукові, літературні й художні твори, відкриття й винаходи, промислові зразки, товарні знаки тощо).

Одним із об'єктів цивільних правових відносин є особисті немайнові блага, до яких належать честь, гідність, ім'я, життя, здоров'я тощо.

4. Здійснення цивільних прав та виконання юридичних обов'язків.

Здійснення суб'єктивного цивільного права - це реалізація його змісту через учинення уповноваженою особою дій, що визначають можливість певної поведінки (приміром, суб'єктивне право особи на будь-яке майно надає їй можливість володіти, користуватись і розпоряджатися цим майном). Здійснення суб'єктивного цивільного права базується на принципі "дозволено все, що не заборонено законом". Водночас, це має відповідати моральним принципам і правилам етики і не порушувати прав та інтересів інших осіб. Суб'єктивне цивільне право може бути реалізовано як особисто, так і через інших осіб-представників.

Представництво, себто такі відносини, за яких угоду укладено представником від імені іншої особи, яку він представляє, створює для останньої відповідні права та обов'язки. Воно виникає, наприклад, з огляду на відсутність юридичної здатності або фізичної можливості в особи, яку представляють, вчиняти юридичні дії.

Представництво буває обов'язковим і добровільним (договірним).

Обов'язкове представництво встановлюється законом (скажімо, представниками неповнолітніх можуть бути батьки, всиновлювачі або опікуни).

Добровільне (договірне) представництво залежить від бажання конкретної особи, яку представляють, і визначає повноваження представника видачею довіреності чи у формі договору. При цьому представник повинен діяти тільки в межах наданих йому повноважень.

Письмовим документом, що його видає одна особа іншій для представництва перед третіми особами, є довіреність, яка залежно від межі та змісту повноважень може бути разовою, спеціальною чи генеральною. Довіреність укладається лише в письмовій формі. Строк дії зазначеного документа не може перевищувати трьох років, а якщо його не зазначено, то довіреність є дійсною тільки протягом року. Будь-яка угода укладається з метою досягнення певного бажаного результату, що його поставила перед собою фізична чи юридична особа.

Предмет виконання юридичного обов'язку - це певні матеріальні або нематеріальні блага (наприклад, речі, послуги, результати інтелектуальної творчості тощо).

Суб'єктом виконання юридичного обов'язку є боржник, на якому лежить зобов'язання щодо вчинення певних дій і від якого кредитор має право вимагати їх учинення. До зазначених суб'єктів слід також віднести осіб, до яких звернуто вимогу закону щодо заборони певної поведінки, а також осіб, які взяли на себе це зобов'язання добровільно. Місце виконання цивільно-правових обов'язків визначається законом, договором або іншим нормативним актом. У випадку його невизначеності виконання здійснюється згідно з вимогами Цивільного кодексу України:

зобов'язання, стосовні до передачі будівель та іншого нерухомого майна, виконуються за місцем їх знаходження;

в разі грошових зобов'язань (окрім грошових зобов'язань юридичних осіб) виконання останніх здійснюється за місцем проживання кредитора на момент виникнення зобов'язання;

за решти зобов'язань виконання здійснюється за місцем проживання боржника або за місцезнаходженням юридичної особи - боржника.

Строки виконання цивільно-правових обов'язків - це відтинок часу або конкретна дата, протягом якого чи до якої зобов'язання має бути виконане. Строк може бути встановлений у законі, в договорі, в рішенні суду чи арбітражного суду. У безстрокових зобов'язаннях строк визначається з моменту витребування. Невиконання боржником обов'язку в установленний строк, тобто прострочення, призводить до негативних наслідків для суб'єктів виконання. Приміром, кредитор має право вимагати відшкодування збитків, спричинених простроченням. Якщо виконання цивільно-правового обов'язку внаслідок прострочення втратило для кредитора інтерес, він має право відмовитися від прийняття простроченого виконання. Ризик випадкового настання неможливості виконання певного обов'язку переходить на винну у простроченні сторону.

Для належного і своєчасного виконання юридичного обов'язку цивільне право передбачає такі засоби його забезпечення: неустойку, заставу, поруку, завдаток і гарантію.

5. Захист цивільних прав

Право на захист являє собою суб'єктивне цивільне Право певної особи, тобто вид і міру її можливої (дозволеної) поведінки із захисту своїх прав. Воно виходить із конституційного положення: "Права і свободи людини і громадянина захищаються судом" (ст. 55 Конституції України).

У разі порушення цивільних прав конкретної особи їх захист здійснюється в порядку цивільного судочинства. Так, згідно з цивільно-процесуальним законодавством будь-яка заінтересована особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за

захистом порушеного або оскарженого права чи охоронюваного законом інтересу.

Чинним законодавством передбачено такі способи захисту цивільних прав особи:

визнання права (скажімо, права власності на певну річ);

відновлення становища, яке існувало до моменту порушення права, та припинення дій, що

порушували права (наприклад, винна особа, яка внаслідок протиправних дій пошкодила

майно іншої особи, повинна відновити це майно та припинити протиправну поведінку);

присудження до виконання обов'язку в натурі (приміром, автотранспортне підприємство

відповідно до договору не надало автомобіля під завантаження товару

вантажовідправникові, тому останній має право через арбітраж вимагати надання

відповідних транспортних засобів);

припинення або зміну правовідношення (наприклад, із закінченням строку договору

останній припиняє свою дію);

компенсацію моральної шкоди;

стягнення з правопорушника збитків, а у випадках, передбачених законом чи договором, -

неустойки (штрафу, пені);

інші способи.

Зазначені способи захисту цивільних прав реалізуються з допомогою спеціальних засобів.

Серед них передусім слід відзначити позовні, оскільки захист прав особи здійснюється

через подання позову до суду (в разі, коли однією зі спірних сторін є громадянин, колгосп,

міжколгоспне об'єднання, державно-колгоспне підприємство) або арбітражного суду (коли

спірними сторонами є юридичні особи, крім колгоспів). Іноді є можливим

адміністративний порядок захисту прав через звернення до відповідних адміністративних

органів. Захист цивільних прав у випадках та в порядку, передбачених законодавством

України, здійснюється також товариськими і третейськими судами, профспілковими та

іншими громадськими організаціями.

Крім спеціальних засобів захисту прав особи, цивільне право допускає виняткові засоби,

до яких належать необхідна оборона і крайня необхідність.

Необхідна оборона є вчиненням певних дій з метою захисту інтересів чи прав особи, яка

захищається, або іншої особи, інтересів суспільства або держави від суспільне

небезпечного посягання способом завдання шкоди тому, хто посягає, якщо такі дії

зумовлені потребою негайного відвернення чи припинення посягання.

Перевищення меж необхідної оборони, тобто завдання тому, хто посягає, шкоди, яка явно

не відповідає небезпечності посягання чи обставинам захисту, тягне за собою

відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених кримінальним

законодавством України. Шкода, завдана нападникові внаслідок таких дій, не підлягає

відшкодуванню.

Крайня необхідність - це збіг обставин, що змушує особу вчинити одне правопорушення з

метою запобігання більшому правопорушенню. Шкода, заподіяна в стані крайньої

необхідності, за загальним правилом, підлягає відшкодуванню тим, хто її заподіяв. Але за

певних обставин суд може зобов'язати третю особу, в інтересах якої було вчинено шкоду,

відшкодувати її чи звільнити від відповідальності повністю або частково як заподіювача

шкоди, так і третю особу.